

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Linguistica VIII (2013)

Małgorzata Kowalska

Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Nazwiska kobiet

w dziewiętnastowiecznych księgach metrykalnych z Pisarzowej (powiat limanowski)

Celem artykułu jest ukazanie sposobów tworzenia nazwisk żeńskich od ich męskich odpowiedników, ze zwróceniem uwagi na różnego typu oboczności form nazwisk kobiet w Pisarzowej w XIX wieku. Materiał pochodzi ze znajdujących się na miejscowej plebanii ksiąg metrykalnych *Liber natorum*. Zebrane nazwiska żeńskie to nazwiska matek dzieci urodzonych w XIX wieku. Są to albo nazwiska odojcowskie, albo odmężowskie. Postać nazwiska żeńskiego jest uzależniona także od osoby spisującej te księgi, a prowadzących zapiski było wielu. Były to wyłącznie osoby duchowne, czyli księża pracujący w danym okresie w parafii, w XIX wieku tylko proboszczowie. W zapisach metrykalnych poza danymi osobowymi dotyczącymi daty urodzenia dziecka występują też imiona i nazwiska rodziców naturalnych, w wypadku matki często także nazwisko panieńskie, imiona i nazwiska rodziców chrzestnych, a niekiedy nazwy wykonywanych przez nich zawodów. Odnotowywano ponadto fakt zgonu dziecka z podaniem informacji *detto* i jego płci. Adnotacje o narodzinach i chrztach zamieszczano w odpowiednich rubrykach. W najdawniejszych zapisach metrykalnych dają się zauważyć różnorodne formuły zapisu. Dopiero pod koniec XVIII stulecia zaczęto prowadzić metryki według specjalnych instrukcji i schematów z wyszczególnionymi rubrykami, takimi jak: imię dziecka, płeć, religia, imiona i nazwiska rodziców.

Pisarzowa powstała w XIV wieku. W czasach Jana Długosza zwano ją Pisarską Wsią (*Pyssarska Wyesz*)¹. Początkowo królewska, przeszła z biegiem czasu w ręce magnackie. Wieś leży w powiecie limanowskim na niewielkim dziale wodnym pomiędzy potokami Mordarka i Smolnik, u południowych podnóży Pasma Łososińskiego. Od zachodu znajduje się bezleśny pagórek (568 m n.p.m.), od południa pasmo Litacza (652 m n.p.m.), którego grzbietem biegnie droga Limanowa – Nowy Sącz.

Mieszkańcy wsi używają gwary podegrodzkiej². Jej cechy odzwierciedlone są również w miejscowym nazewnictwie. Wpływ gwary na kształt nazwisk

¹ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, t. VIII, Warszawa 1887, s. 225.

² Zob. E. Pawłowski, *Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich*, Wrocław 1955.

potwierdzają wpisy w księgach metrykalnych. Gwara pisarzowian odzwierciedlona jest zwłaszcza w fonetycznej realizacji niektórych nazwisk. Jednakże tego typu formy są zwykle efektem równoczesnego wpływu różnych czynników³. Chodzi między innymi o ortografię i fonetykę gwarową nazwisk mieszkańców Pisarzowej z XIX wieku. W systemie spółgłoskowym na uwagę zasługują zapisy dokumentujące zjawisko mazurzenia, czyli wymawianie spółgłosek *cz, sz, ż, dż* (fonetycznie) jak *c, s, z, dz*. Konsekwentnie występuje w dwóch pozycjach: śródgłosie i wygłosie nazwisk, np. *Frącek* (por. Frączek), *Frąckowa* (por. Frączek), *Frąckowna* (por. Frączek), *Słowiacka* (por. Słowiak), *Tobias* (por. Tobiasz). Spośród cech gwarowych w zakresie samogłosek potwierdzona jest realizacja *a* jako *o*. Dłuższą serię tworzą nazwiska kobiet niezamężnych z sufiksem *-anka* realizowanym w gwarze jako *-onka*, np. *Fronczonka* (por. Frączek), *Gawliconka* (por. Gawlik), *Gurczonka* (por. Górka), *Penkalonka* (por. Pękala), *Tobiasionka* (por. Tobiasz), *Ziembionka* (por. Zięba). Wiek XIX był okresem, kiedy samogłoski pochylone znajdowały się w ostatniej fazie swego istnienia. W analizowanych rękopisach mamy kilka takich przykładów, np. *Ciulonka / Ciulanka, Wróblowna / Wróblówna / Wróblonka*. Jeśli chodzi o nazwiska zawierające samogłoski nosowe, to zapisywano je albo z wykorzystaniem znaków *q, ę*, albo próbowano element nosowy oddać przez połączenie samogłoski ustnej i spółgłosek nosowych zgodnych pod względem miejsca artykulacji z następującą po nosówce spółgłoską zwartą lub zwarto-szczelinową: *ę* oddawane jest jako *-em-, -en-*, a *q* oddawane jest jako *-om-, -on-*: *Ziembionka* (por. Zięba), *Penkala* (por. Pękala), *Penkalonka* (por. Pękala), *Sendzimier* (por. Sędzimir), *Sendzimierowna* (por. Sędzimir); *Bonczalski* (por. Bączalski).

Sposobów tworzenia nazwisk żeńskich od podstawowych nazwisk męskich jest wiele. Wśród nazwisk z Pisarzowej można wyodrębnić kilka grup: 1. Nazwiska kobiet brzmiące identycznie z męskimi, 2. Nazwiska kobiet derywowane paradygmatycznie od nazwisk męskich, 3. Nazwiska kobiet derywowane słowotwórczo od nazwisk męskich. Ponieważ w części zapisów metrykalnych podane było tylko nazwisko matki, niejednokrotnie trudno było ustalić, czy było to nazwisko odmeżowskie, czy panieńskie.

1. Nazwiska kobiet brzmiące identycznie z męskimi

Pierwsza grupa to nazwiska potwierdzone tylko przy nosicielce. Zwykle nazwiska żeńskie tworzone były zarówno od prostych, jak i od derywowanych, rodzimych i obcych nazwisk męskich. Nazwiska kobiet z Pisarzowej często miały nazwiska brzmiące identycznie z męskimi. W Pisarzowej zapisywane są od początku prowadzenia ksiąg metrykalnych *Liber natorum*, czyli od 1640 roku. W tej grupie nazwisk derywacja polega na zmianie funkcji nazwiska. Nazwisko męskie przechodzi do nazwisk żeńskich w niezmienionej formie, to jest bez udziału formantów derywacyjnych. W księgach metrykalnych *Liber natorum* z Pisarzowej z tego okresu takich nazwisk było najwięcej (200) (przy nazwiskach mających różne formy wariantywne

³ *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, red. K. Polański, Wrocław – Warszawa – Kraków, s. 581.

ich ogólnopolską postać podałam tu w nawiasach). Należą do nich np.: *Basionka* (por. *Basionek*), *Białoń*, *Bida* (por. *Bieda*), *Bieda*, *Bodurek*, *Bulanda*, *Byda*⁴, *Cabala*⁵, *Cabała*, *Calebs*, *Chorynkiewicz*, *Chrzan*, *Chudy*, *Chutek*, *Ciuła*, *Czajewicz*, *Czamura*, *Czapor*, *Czorek*, *Czczotka*, *Czczutka* (por. *Czczótką*), *Ćwik*, *Darz*, *Deckiewicz*, *Derek*, *Dobosz*, *Drąg*, *Drożdź*, *Drożdżak*, *Duda*, *Dudczyk*, *Dudek*, *Dudzik*, *Durz*, *Dyrek*, *Filipek*, *Frączek* (por. *Franczek*), *Froncek* (por. *Franczek*), *Fronczek* (por. *Franczek*), *Gacek*, *Gadzina*, *Gawlak*, *Gawlik*, *Gawron*, *Gazda*, *Gil*, *Gittner*, *Górka*, *Górowicz*, *Górszczyk*, *Gurka* (por. *Górka*), *Guzara*, *Hajduk*, *Huba*, *Hybel*, *Janczy*, *Janczyk*, *Jasica*, *Jeź*, *Kalisz*, *Kądziołka*, *Kędroń*, *Kieschanek*, *Kilis*, *Kita*, *Klimek*, *Kolawa*, *Kołodziej*, *Koszt*, *Kowalczyk*, *Kramarczyk*, *Kruczek*, *Krolczyk*, *Król*, *Królczyk*, *Krzak*, *Krzystek*, *Krzyś*, *Krzyżak*, *Kuciper* (por. *Kucyper*), *Kuczaj*, *Kulczyk*, *Kuzak*, *Lachor*, *Lachór* (por. *Lachor*), *Langer*, *Langforth*, *Leśniak*, *Liptak*, *Lis*, *Loszarfer*, *Lubiak*, *Lupa*, *Łoboda*, *Łukasik*, *Mamak*, *Manko*, *Marszałek* (por. *Marszałek*), *Marszałek*, *Michalik*, *Miś*, *Mól*, *Mrowiec*, *Mróz*, *Niemiec*, *Nowak*, *Ociepka*, *Pachole*, *Pasionek*, *Pawlak*, *Penkala* (por. *Pękała*), *Perwolff*, *Pękała*, *Pierzyna*, *Pietryga*, *Pifars*, *Piwowar*, *Pociecha*, *Poręba*, *Poziomek*, *Pstrąg*, *Puch*, *Pudlich*, *Raczek*, *Ralph*, *Reszkiewicz*, *Rosiek*, *Ryś*, *Rzeszoto*, *Salabura*, *Schweiner*, *Sendzimier* (por. *Sędzimir*), *Sejmej*, *Serafin*, *Seymey* (por. *Sejmej*), *Sędzimir*, *Skorupa*, *Słowiak*, *Smolen* (por. *Smoleń*), *Smoleń*, *Smoter*, *Sowa*, *Spasowicz*, *Stach*, *Stachoń*, *Stelmach*, *Sygnarowicz*, *Szefczyk* (por. *Szewczyk*), *Szewczyk*, *Szkarłat*, *Szymczyk*, *Ścianek*, *Ślewak*, *Śliwa*, *Świerczek*, *Talaga*, *Teichner*, *Tobias* (por. *Tobiasz*), *Tobiasz*, *Tobijasz* (por. *Tobiasz*), *Trzopek*, *Turzan*, *Uryga*, *Waiss* (por. *Weiss*), *Walter*, *Wańczyk*, *Wąs*, *Wąsikiewicz*, *Winter*, *Włodarczyk*, *Wojtas*, *Woyna* (por. *Wojna*), *Woysik*, *Woytas* (por. *Wojtas*), *Woźniak*, *Wójcik*, *Wrona*, *Wróbel*, *Zabawka*, *Zajac*, *Zboś*, *Zgłobiś*, *Zięba*, *Zimmer*, *Zimoń*, *Żmuda*. Tego typu formy nazwisk żeńskich potwierdzają prace innych onomastów⁶. Jest to tendencja, która pojawiła się pod koniec XIX wieku. Wspomina o niej Stanisław Urbańczyk w *Encyklopedii języka polskiego*⁷, a potwierdza także Jan Mączyński⁸.

W powyższych przykładach widać brak konsekwencji w zapisie nazwisk z samogłoską ó, które w tych zapisach metrykalnych miały nawet trojaką postać, np.: *Czczotka* // *Czczótką* // *Czczutka*, *Frączek* // *Froncek* (por. *Franczek* od imienia Franek), *Górka* // *Gurka*, *Krolczyk* // *Królczyk*, *Lachor* // *Lachór* (1807)⁹, *Marszałek*

⁴ K. Rymut, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Kraków 1999–2001, s. 65.

⁵ S. Gala, *Polskie nazwy osobowe z podstawowym -l-, -ł- w części sufiksальной*, Łódź 1985, s. 42.

⁶ E. Oronowicz, *Nazwiska żon i córek w gwarach Małopolski południowo-wschodniej (na przykładzie kilkunastu wsi)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 17, „Językoznawstwo”, t. 2: 1995, s. 142–145.

⁷ *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław – Warszawa – Kraków 1991, s. 212.

⁸ J. Mączyński, *Nazwiska łodzian (XV–XIX wiek)*, Łódź 1970, s. 254.

⁹ Według Barbary Czopek-Kopciuch „Polska głoska [u] zapisywana jest w języku polskim jako u lub ó. [...] W pozycji przed spółgłoskami półotwartymi w polskich gwarach dochodzi do rozszerzenia artykulacji do o”; eadem, *Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry*, Kraków 2004, s. 61.

// *Marszałek, Sejmej // Seymej, Szefczyk // Szewczyk, Wojtas // Woytas*. Należy tu zauważyć również brak jednolitości w zapisach spółgłoski *ł*, którą niekiedy zapisywano jako *l* (co nie dziwi w tekście łacińskim), np. *Marszałkowna* (1815) (por. *Marszałek*). W badanym materiale można spotkać dawną pisownię, w której głoska *j* była oznaczana literą *y*, np. *Haydukowna, Seymejonka, Woyna, Woytulanka*.

2. Nazwiska kobiet derywowane paradygmatycznie od nazwisk męskich

Nazwiska typu przymiotnikowego o zakończeniu *-ska* (i wariantach) utworzone są od nazwisk męskich na *-ski* (i wariantów) w drodze derywacji paradygmatycznej, czyli w wyniku zmiany *męskiego paradygmatu fleksyjnego na żeński: -i > -a*. Forma żeńska na *-ska* „nie zawierała dodatkowych informacji o statusie matrymonialnym jej nosicielki. Mogła oznaczać zarówno żonę, jak i córkę [...]”¹⁰. Z dziełtnastowiecznych ksiąg metrykalnych *Liber natorum* Pisarzowej wynotowałam następujące przykłady (53): *Bączalska* (por. *Bączalski*), *Bernacka* (por. *Bernacki*), *Bluszowska* (por. *Bluszowski*), *Bojarska* (por. *Bojarski*), *Borowska* (por. *Borowski*), *Branicka* (por. *Branicki*), *Bugajska* (por. *Bugajski*), *Chronowska* (por. *Chronowski*), *Czyżewska* (por. *Czyżewski*), *Dąbrowska* (por. *Dąbrowski*), *Dębowska* (por. *Dębowski*), *Dobrzańska* (por. *Dobrzański*), *Dybalska* (por. *Dybalski*), *Gajewska* (por. *Gajewski*), *Gruszyńska* (por. *Gruszyński*), *Grzegorzewska* (por. *Grzegorzewski*), *Górska* (por. *Górski*), *Gurska* (por. *Gurski*), *Jabłońska* (por. *Jabłoński*), *Jankowska* (por. *Jankowski*), *Jaworska* (por. *Jaworski*), *Kowalska* (por. *Kowalski*), *Kozaczewska* (por. *Kozaczewski*), *Leszczyńska* (por. *Leszczyński*), *Malinowska* (por. *Malinowski*), *Maternicka* (por. *Maternicki*), *Michalska* (por. *Michalski*), *Pawłowska* (por. *Pawłowski*), *Popardoska* (por. *Popardowski*), *Przybylska* (por. *Przybylski*), *Rozwadowska* (por. *Rozwadowski*), *Ruchałowska* (por. *Ruchałowski*), *Sławińska* (por. *Sławiński*), *Sroczyńska* (por. *Sroczyński*), *Starczewska* (por. *Starczewski*), *Studzieńska* (por. *Studzieński*), *Szołdrowska* (por. *Szołdrowski*), *Tokarska* (por. *Tokarski*), *Waleńska* (por. *Waleński*), *Woroszyńska* (por. *Woroszyński*), *Zabrzańska* (por. *Zabrzański*), *Zabrzyńska* (por. *Zabrzyński*), *Zakrzewska* (por. *Zakrzewski*), *Znamiroska* (por. *Znamirowski*), *Znamiroska* (por. *Znamirowski*), *Znamierowska* (por. *Znamierowski*), *Zwadowska* (por. *Zwadowski*) i *Zwoleńska* (por. *Zwoleński*).

Wyjątkowo ten typ derywacji potwierdzony był w nazwisku typu przymiotnikowego o innym zakończeniu niż *-ski*: *Chudy – Chuda* (1893), gdzie końcówka *-a* sygnalizuje żeńską płęć nosicielki nazwiska.

W analizowanej grupie nazwisk występują liczne warianty graficzno-fonetyczne, np.: *Górska // Gurska, Znamiroska // Znamiroska // Znamierowska*.

W pewnych nazwiskach są spotykane uproszczenia grup spółgłoskowych, np. *Pawłowska* (1861), *Popardoska* (1867). Objęły tu one sekwencję głosek w przyrostku *-(o)wsk-*. „Tak więc wytwarzają się oboczności, jak: *Wojciechowski // Wojciechoski*”¹¹.

¹⁰ Z. Kowalik-Kaleta, *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)*, t. 1, Kraków 2007, s. 340.

¹¹ J. Bystróż, *Nazwiska polskie*, Warszawa 1993, s. 91.

Uproszczenia występujące na tym terenie są zbieżne z mechanizmami obserwowanymi w języku literackim.

Do pojedynczych przypadków należy sytuacja, gdy kobieta została zapisana pod męską postacią nazwiska typu przymiotnikowego, np. *Maria Górski* (1900), *Kunegunda Kowalski* (1815).

3. Nazwiska kobiet derywowane sufiksalnie od nazwisk męskich

Nazwiska kobiet derywowane sufiksalnie od nazwisk męskich stanowią trzecią grupę. W Pisarzowej nazwiska żeńskie tworzą formanty (sufiksy): *-anka/-onka*, *-owna*, *-owa*, *-ina*, *-ka*.

3.1. Nazwiska kobiet z sufiksem *-anka/-onka*

Najliczniejszą grupę stanowią nazwiska zakończone sufiksem *-anka/-onka*, tworzącym nazwiska panieńskie przede wszystkim od nazwisk ojców z końcówką *-a* (12): *Bidzionka* (por. Bida), *Cabalanka* (por. Cabała), *Ciulanka* (por. Ciuła), *Ciulonka* (por. Ciuła), *Czajanka* (por. Czaja), *Czamarzanka* (por. Czamara), *Gadzinianka* (por. Gadzina), *Górczonka* (por. Górka), *Penkalanka* (por. Penkała), *Pietrydzonka* (por. Pietryga), *Wojtulanka* (por. Wojtula) i *Ziębionka* (por. Zięba), wyjątkowo od nazwiska męskiego z końcówką *-o*: *Basconka* (por. Basko), a także od męskich podstaw spółgłoskowych twar-dotematowych (10): *Dobosianka* (por. Dobosz), *Fronczonka* (por. Fronczek), *Gaconka* (por. Gacek)¹², *Gawliczanka* (por. Gawlik), *Gawliczonka* (por. Gawlik)¹³, *Lisionka* (por. Lis), *Pstrążanka* (por. Pstrąg), *Słowiaczanka* (por. Słowiak), *Słowiaczonka* (por. Słowiak), *Woytasionka* (por. Wojtas), i miękkotematowych (5): *Krzysionka* (por. Krzyś), *Sejmejonka* (por. Sejmej), *Seymejonka* (por. Sejmej), *Tobiasionka* (por. Tobiasz) i *Wróblonka* (por. Wróbel).

Pojedyncze derywaty potwierdzają tworzenie nazwisk córek z sufiksem *-onka* od nazwisk zakończonych na *-ski*: *Tokarszczonka* (por. Tokarski), *Zakrzowszczonka* (por. Zakrzowski) i *Znamirowszczonka* (por. Znamirowski). Sufiks *-anka* w gwarowej postaci *-onka* występuje częściej w gwarze niż w języku literackim. Sufiks *-onka* miał także w zapisach metrykalnych graficzną postać *-ąka*: *Górcząka* (por. Górka), *Górszcąka* (por. Górski), *Kowalszcąka* (por. Kowalski) i *Tobiasiąka* (por. Tobiasz). Spośród wariantów *-anka/-onka/-ąka* najliczniejszą grupę stanowią zapisy nazwisk z sufiksem *-onka*. Możliwe są formy oboczne od tej samej podstawy, np. *Ciulanka* // *Ciulonka* (por. Ciuła), *Gawliczanka* // *Gawliczonka* (por. Gawlik), *Słowiaczanka* // *Słowiaczonka* (por. Słowiak), *Górczanka* // *Górcząka* (por. Górka), *Tobiasionka* // *Tobiasiąka* (por. Tobiasz), *Słowiaczanka* // *Słowiaczonka* (por. Słowiak), *Sejmejonka* // *Seymejonka* (por. Sejmej).

¹² Forma uproszczona: *Gaconka* < *Gacczonka*.

¹³ W zapisach metrykalnych ksiąg metrykalnych *Liber natorum* uwzględniłam tylko nazwiska rodziców naturalnych dzieci zapisanych w tychże księgach. Z tego względu w interpretacji nazwiska *Gawlik* (por. Gawlik) wykorzystałam pierwszą, najbardziej prawdopodobną motywację.

3.2. Nazwiska kobiet z sufiksem *-owna*

Zdaniem Alfreda Zaręby „przyrostek *-owna* jest innowacją wobec starszego, bo zgodnego z ogólnopolskim rozwojem fonetycznym, formantu *-ówna*”¹⁴. Podstawami dla nazwisk żeńskich z przyrostkiem *-owna* były zwykle nazwiska męskie z zakończeniem spółgłoskowym (30): *Biernatowna* (por. Biernat), *Dyrkowna* (por. Dyrek), *Fronczkowna* (por. Fronczek), *Gawlikowna* (por. Gawlik), *Gawronowna* (por. Gawron), *Górszczykowna* (por. Górszczyk), *Haydukowna* (por. Hayduk), *Kowalczykowna* (por. Kowalczyk), *Królczykowna* (por. Królczyk), *Kuciperowna* (por. Kuciper), *Lachorowna* (por. Lachor), *Leśniakowna* (por. Leśniak), *Lisowna* (por. Lis), *Łukasikowna* (por. Łukasik), *Marszałkowna* (por. Marszałek), *Misiowna* (por. Miś), *Niemcowna* (por. Niemiec), *Nowakowna* (por. Nowak), *Pasionkowna* (por. Pasionek), *Piwowarowna* (por. Piwowar), *Raczkowna* (por. Raczek), *Reszkiewiczowna* (por. Reszkiewicz), *Sendzimierowna* (por. Sędzimir), *Serafinowna* (por. Serafin), *Słowiakowna* (por. Słowiak), *Sygnarowiczowna* (por. Sygnarowicz), *Szewczykowna* (por. Szewczyk), *Szymczykowna* (por. Szymczyk), *Ściankowna* (por. Ścianek), *Zajęcowna* (por. Zając), rzadziej nazwiska zakończone na samogłoskę *-a* (15): *Bidowna* (por. Bida), *Ciułowna* (por. Ciuła), *Czamarowna* (por. Czamara), *Dutkowna* (por. Dutka), *Gorkowna* (por. Gorka), *Gurkowna* (por. Gurka), *Górkowna* (por. Górka), na *-y*: *Janczowna* (por. Jancy) ¹⁵ czy *-o*: *Rzeszotowna* (por. Rzeszoto). „Sufiks *-owna* mógł oznaczać żony i córki”¹⁶. W grupie nazwisk kobiet z sufiksem *-owna* występują oboczności: *Gorkowna // Górkowna // Gurkowna* (por. Gorka, Górka, Gurka).

3.3. Nazwiska kobiet z sufiksem *-owa*

Uchodzący za najbardziej powszechny w Polsce sufiks *-owa* jest w Pisarzowej potwierdzony kilkunastoma przykładami. Tworzy głównie nazwiska kobiet zamężnych od nazwisk męskich z wygósem spółgłoskowym. Tu najczęściej sufiks ten występuje po spółgłosce twardej tylnojęzykowej *-k* (14): *Basionkowa* (por. Basionek), *Derkowa* (por. Derek), *Dyrkowa* (por. Dyrek), *Frąckowa* (por. Frączek), *Frączkowa* (por. Frączek), *Fronckowa* (por. Frączek), *Fronczkowa* (por. Frączek), *Górszczykowa* (por. Górszczyk), *Klimkowa* (por. Klimek), *Kowalczykowa* (por. Kowalczyk), *Krolczykowa* (por. Krolczyk), *Pasionkowa* (por. Pasionek), *Raczkowa* (por. Raczek), wyjątkowo po spółgłosce *s(z)*: *Tobiasowa* (por. Tobiasz). Pojedyncze nazwiska na *-owa* są utworzone od podstaw męskich na *-a*: *Biedowa* (por. Bieda), *Górkowa* (por. Górka). Przy tej okazji nie można pominąć faktu, „że sufiks *-owa* tworzy nazwiska żon, ale w całej Polsce pojawia się również w formacjach patronimicznych (jako

¹⁴ A. Zaręba, *Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego*, cz. 2, „Onomastica”, t. 12: 1967, s. 250.

¹⁵ Czesław Kosyl uważa, że „nazwisko *Jancy* to spetryfikowane formy pierwotnych określeń identyfikacyjnych realizujących zależnościowy model nominacyjny: czyj jest?, do kogo należy?”; zob. idem, *Nazwiska typu Szymani, Szewczy*, „Onomastica”, t. 50: 2005, s. 277.

¹⁶ Z. Kowalik-Kaleta, *Historia nazwisk polskich...*, op. cit., s. 363.

wykładnik dzierżawczości: czyjaś ty? Kowalowa)¹⁷. W tej grupie nazwisk występują oboczności: *Frąckowa // Frączkowa // Fronckowa // Fronczkowa* (por. Frącek, Frączek, Froncek, Fronczek).

Badania w zakresie doboru formantów w określeniach marytonimicznych wykazały, że wybór odpowiedniego sufiksu zależał od budowy morfologicznej nazwiska męskiego. Formy z przyrostkiem *-owa* tworzą zwykle od nazwisk męskich zakończonych na spółgłoskę, rzadziej na samogłoskę.

3.4. Nazwiska kobiet z sufiksem *-ina*

Wyjątkową formacją, potwierdzoną w Pisarzowej pojedynczym przykładem, a nielicznie reprezentowaną na terenie powiatu limanowskiego¹⁸, jest nazwisko z sufiksem *-ina*: *Ciulina* (por. Ciuła). „Współcześnie formant *-ina* jest niejako zarezerwowany dla kobiet starszych”¹⁹.

Materiał z ksiąg metrykalnych z Pisarzowej potwierdza również mieszanie formantów charakterystycznych dla nazwisk panien z sufiksami typowymi dla nazwisk mężatek. „W tych wypadkach kobieta zamężna nosi np. nazwisko na *-ówna*, a panna nazwisko z przyrostkiem *-owa*. Nie jest to jednak zjawisko częste. We współczesnych dialektach dysfunkcyjne są m.in. sufiksy *-owa* i *-ina/-yna*, które mogą tworzyć zarówno nazwy żon, jak i córek”²⁰.

3.5. Nazwiska kobiet z sufiksem *-ka*

„Na wsi nazwiska kobiet mogą być tworzone też [...] przez dodanie do nazwiska męża przyrostka *-ka* (*Rysula – Rysulka, Mazgaj – Mazgajka*)”²¹. Ten typ derywatów jest obecny także w materiale z Pisarzowej, np. *Boruska* (por. Borus), *Słowiaczka* (por. Słowiak) (1816), *Smoleńka* (por. Smoleń) (1824). Ich podstawami są nazwiska męskie o wygłosie spółgłoskowym.

Repartycja formantów żeńskich jest uwarunkowana wygłosem nazwisk męskich. W wypadku form odojcowskich nie zaznacza się analogiczny proces, polegający na stopniowym zastępowaniu formantów, które powodują alternacje morfonologiczne (*-anka/-ina/-yna, -ka*), przyrostkami niezmiennymi brzmienia podstawy lub zmieniającymi ją w znacznie mniejszym stopniu.

Na całym polskim obszarze gwarowym „występują oboczności formantów (nieraz w tym samym nazwisku) polegające na użyciu przyrostków właściwych

¹⁷ A. Myszką, *Nazwiska żon, córek w księgach metrykalnych parafii Frysztak z końca XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 39, „Językoznawstwo”, t. 6: 2001, s. 33.

¹⁸ A. Kapecówna, *Nazwiska ludowe ze wsi Poręba Wielka powiatu limanowskiego*, „Język Polski”, t. 12: 1927, s. 178.

¹⁹ G. Surma, *Formacje zależnościowe: marytonimiczne i patronimiczne w ujęciu historycznym i współczesnym (na przykładzie Opoczyńskiego)*, [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z VI Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej*, red. E. Homa, Szczecin 1988, s. 267.

²⁰ A. Zaręba, *Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego*, cz. 1, „Onomastyka”, t. 11: 1966, s. 320, 344.

²¹ *Encyklopedia języka polskiego*, op. cit., s. 212.

określonego typowi nazwiska, a obok nich formantów z innych typów"²². Te obserwacje potwierdza Aleksandra Cieślikowa, pisząc, że: „Na ogół od nazwisk męskich zakończonych na *-a* utworzone są nazwiska żeńskie na *-ina/-yna*, *-anka*: od *Cieśla* – *Cieślina*, *Cieślanka*, ale i ten proces nie jest bezwyjątkowy: od *Czupryna* nazwiska córek to *Czuprynowna*, *Czuprynianka*”²³, a także Ewa Oronowicz²⁴. Analogiczne zjawisko znajdujemy też w Pisarzowej. Są to np. *-ka/-owa*: *Smoleńka* // *Smoleniowa* (por. *Smoleń*), *-owa/-ina*: *Ciułowa*, *Ciułina* (por. *Ciuła*), *-owna/-onka*: *Bidowna* // *Bidzionka* (por. *Bida*), *Czamarowna* // *Czamarzonka*, *Pękalowna* // *Pękalanka* (por. *Pęklala*), *Ziębowna* // *Ziębionka* (por. *Zięba*).

I – jak zauważa wspomniany Jan Mączyński – „Dzisiaj formy z odpowiednimi przyrostkami urabiającymi nazwiska żeńskie charakterystyczne są głównie dla gwar, natomiast w oficjalnej, literackiej onomastyce znajdują się w regresie”²⁵. Dotyczy to zwłaszcza form z przyrostkiem *-ina*.

Podsumowując, należy stwierdzić, że na poziomie morfologicznym wariacja wiąże się z możliwością tworzenia form żeńskich od nazwisk męskich, których postać uzależniona jest w pewnym zakresie od stanu cywilnego kobiety oraz od formy nazwiska męskiego. Wariacja jest też pochodną niestabilizowanej grafii. Niektóre z zapisów dokumentują niekonsekwentny sposób stosowania zasad ortograficznych, a równocześnie refleksy cech gwarowych, najczęściej fonetycznych.

Bibliografia

Opracowania

- Bystroń J., 1993, *Nazwiska polskie*, Warszawa.
- Cieślikowa A., 2006, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVII wieku*, „LingVaria”, nr 1, s. 93–101.
- Czopek-Kopciuch B., 2004, *Nazwiska polskie w Zagłębiu Ruhry*, Kraków.
- Gala S., 1985, *Polskie nazwy osobowe z podstawowym -l-, -ł- w części sufiksальной*, Łódź.
- Kapiecówna A., 1927, *Nazwiska ludowe ze wsi Poręba Wielka powiatu limanowskiego*, „Język Polski”, t. 12, s. 173–178.
- Kosyl C., 2005, *Nazwiska typu Szymani, Szewczy*, „Onomastica”, t. 50, s. 277–288.
- Kowalik-Kaleta Z., 1998, *Gramatyka onomastyczna w ujęciu kognitywnym*, [w:] *Najnowsze przemiany nazewnicze*, red. E. Jakus-Borkowa, K. Nowik, Warszawa, s. 241–243.
- Kowalik-Kaleta Z., 2007, *Historia nazwisk polskich na tle społecznym i obyczajowym (XII–XV wiek)*, t. 1, Kraków.
- Mączyński J., 1970, *Nazwiska łodzian (XV–XIX wiek)*, Łódź.

²² A. Zaręba, *Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego*, cz. 1, op. cit., s. 334.

²³ A. Cieślikowa, *Antroponimia Polski od XVI do końca XVII wieku*, „LingVaria” 2006, nr 1, s. 97.

²⁴ E. Oronowicz, *Nazwiska żon i córek w gwarach Małopolski południowo-wschodniej (na przykładzie kilkunastu wsi)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 17, „Językoznawstwo”, t. 2: 1995, s. 142.

²⁵ J. Mączyński, *Nazwiska łodzian (XV–XIX wiek)*, op. cit., s. 256.

- Myszka A., 2001, *Nazwiska żon i córek w księgach metrykalnych parafii Frysztak z końca XVIII wieku*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 39, „Językoznawstwo”, t. 6, s. 30–45.
- Oronowicz E., 1995, *Nazwiska żon i córek w gwarach Małopolski południowo-wschodniej (na przykładzie kilkunastu wsi)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie”, z. 17, „Językoznawstwo”, t. 2, s. 142–145.
- Pawłowski E., 1955, *Gwara podegrodzka wraz z próbą wyznaczenia południowo-zachodniej granicy gwar sądeckich*, Wrocław.
- Skulina T., 1974, *Funkcje przezwiska w systemie antropimicznym*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej”, t. 13, s. 213–234.
- Surma G., 1988, *Formacje zależnościowe: marytoniczne i patroniczne w ujęciu historycznym i współczesnym (na przykładzie Opoczyńskiego)*, [w:] *Onomastyka w dydaktyce szkolnej i społecznej. Materiały z VI Ogólnopolskiej Konferencji Onomastycznej*, red. E. Homa, Szczecin, s. 265–274.
- Zaręba A., 1966–1967, *Formy nazwisk żon i dzieci w dialektach języka polskiego*, cz. 1, „Onomastica”, t. 11, s. 320–344; cz. 2, „Onomastica”, t. 12, s. 232–275.

Słowniki i encyklopedie

- Encyklopedia języka polskiego*, 1991, red. S. Urbańczyk, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, 1993, red. K. Polański, Wrocław – Warszawa – Kraków.
- Rymut K., 1991, *Nazwiska Polaków*, Wrocław.
- Rymut K., 1999–2001, *Nazwiska Polaków. Słownik historyczno-etymologiczny*, t. 1–2, Kraków.
- SG – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1887, red. B. Chlebowski, F. Sulimierski, W. Walewski, t. VIII, Warszawa.

Surnames of Women in the Nineteenth-Century Birth Certificate Registries from Pisarzowa (Limanowa District)

Abstract

The aim of the author is to show the methods of deriving feminine surnames from their masculine equivalents. The analysis is based on the names excerpted from the birth certificate registries from the nineteenth-century Pisarzowa village. The article takes into consideration the morphological properties of the discussed surnames as well as their spelling and variety.